

יומנים גנוזים מן השנים 1919-1936 ימימה (אבידר) טשרנוביץ. הביאה לדפוס, העירה והאירה: רמה זוטא. הוצאת מרכז ימימה לספרות ילדים ונוער במכללת בית ברל והוצאת דביר, 216 עמ', 74 שקלים

שביט זהר

סופר ישראלי ידוע קונן באוזני על שהטכנולוגיה המודרנית שללה ממנו את אחת מהנאותיו הגדולות כסופר. במקום לקבל מכתבים מן הקוראים, הוא זוכה לשיחות טלפון שבמקרה הטוב מנציחות את עצמן לזמן קצר על גבי המשיכון, אבל לעולם אינן זוכות לחיי הנצח של המכתבים. כל מי שעוסק במחקר ההיסטוריה החברתית והתרבותית שותף לצערן של הסופר ויותר מכך, מרגיש שנושל מאחד מהמקורות החשובים ביותר לעבודתו. יומנים ומכתבים סיפקו למחקר אוצר בלום של חומר מקורות, שהיה מטבע הדברים בעל אופי ראשוני יותר ואותנטי יותר משל מסמכים רשמיים, אבל האוצר הזה הולך ונעלם. ספרי יומנים, בעיקר יומנים גנוזים, מספקים הרבה פעמים הצצה למחוזות האינטימיים והפחות מוכרים של ההיסטוריה החברתית, ובתור שכאלה הם מציעים מידע שקשה למצוא במסמכים רשמיים או אפילו בראיונות עומק אישיים, הנעשים ממרחק של זמן. כל מי שמתעניין בהיסטוריה חברתית חולם על מציאת מטמונים גנוזים של יומנים אישיים, וכל מי שעוסק בהיסטוריה חברתית-תרבותית של היישוב יודע עד כמה נדירים יומנים כאלה, בעיקר יומנים שלא נועדו לפרסום מלכתחילה, אלא נגזזו בידי מחבריהם ונמצאו רק לאחר מותם. יומנים כאלה מלמדים על חיי התקופה ובעיקר על ההיבטים בה הקשים כל כך לשחזור: הקולות, הצבעים, היצרים והרגשות. את כל אלה ניתן למצוא בשפע ביומנים של ימימה טשרנוביץ. טשרנוביץ (1909-1989) מוכרת לכל ילד שגדל בארץ בזכות ספרי הילדים הקלאסיים שלה, שנמנים עם אבני התשתית של ספרות הילדים העברית, ודי להזכיר כאן את "שמונה בעקבות אחד", "אחד משלנו" ו"כושי ונושי". רמה זוטא, בתה של ימימה טשרנוביץ, מתארת בהקדמתה המאלפת ליומנים, שהתגלו רק לאחר מות אמה, את הסערה שעוררו במשפחה ואת התהייה על כך שהאם, למרות פתיחותה, לא סיפרה עליהם מעולם: "שמא התביישה בחטאי נעורים אלה, ואם כך - מדוע לא השמידה אותם? ואולי היתה זו כוונת מכוון, כמו אמרה: כאשר לא אהיה עוד עמכם, זכרו אותי ואת עלומי!" (עמ' 9). מן הקריאה ביומנים, כפי שהתפרסמו, קשה להבין מדוע גנזה אותם טשרנוביץ, אבל לאור ההחלטה לפרסם רק מבחר מתוכם, לא נוכל לדעת אם התשובה מצויה בהם, או שמא צודקת הבת בקביעה: "חידה היא ותהי לחידה" (עמ' 9). עריכת היומנים האלה, המרתקים והמרגשים, שנעשתה שלא על פי הכללים של עריכה מדעית, היא החיסרון הגדול ביותר של פרסומם. לקורא אין דרך לדעת מה הושמט ומה פורסם. לפי עדותה של זוטא היא ערכה את הכתיב של היומנים, הפכה כתיב חסר למלא, ואפילו תיקנה שגיאות כתיב, וחבל. חלק מן הערך המדעי של יומנים וגם חלק מן החן שלהם הוא בשמירה קפדנית על מלאותם ועל האותנטיות שלהם. שמירה על כללי העריכה המדעית של היומנים היתה עושה להם שירות טוב יותר, אבל גם בנוסח הזה הם אוצר בלום ועדות מרתקת על חייה של ילדה עבריינה, בת לאחת המשפחות החשובות ביישוב הארץ-ישראלי, שזכתה להיוולד ולהגיע לבגרות בתקופה שבה ההיסטוריה נעשתה מדי יום, והיא בשל ייחוסה המשפחתי עמדה ממש על עריסתה. הקטעים מתוך שבע המחברות שפורסמו (במקור היו כנראה שמונה, הרביעית מתוכן נעלמה) מקיפים חיים שלמים. הם נפתחים בשנת 1919 בחילופי היריות בקיוב בעיצומה של מלחמת האזרחים ברוסיה, ממשיכים במסע העלייה לארץ אל הלימודים, תחילה בגימנסיה העברית בירושלים, ולאחר מכן בגימנסיה הרצליה, הנסיעה לפאריס, הנסיעה ללימודים בברלין ובווינה, והשיבה לתל אביב, שבה גם מסתיימים פרקי היום עם קטעים מתוך יומן גן הילדים בשנת 1936, בעיצומם של המאורעות. כמו בכל יומן אישי, גם כאן מעורבים החיים הפרטיים בחיים הציבוריים בקשר היום-יומי היוצר את העירוב בין הטריטוריאלי לנשגב, אם כי מהו מה? האם הכאב המתוק של האהבה הראשונה נשגב פחות מהאזנה להרצאה של ד"ר שוובה על "מהות הנוער" (עמ' 68), מקריאת שירים של טשרניחוסקי ושניאור (עמ' 64-65), או מהאזנה לנאומו של סוקולוב שנועד לעודד את אלפי המאזינים בבית העם בתל אביב באלול תרפ"ו (עמ' 93)? על מאורעות תרפ"ט הפורצים סמוך למותו הפתאומי של אביה כותבת טשרנוביץ: "עם כאבי שלי בא כאב גדול, כאב המולדת, אמה האדמה זועקת רוויית דם" (עמ' 152); את חיבוטי הנפש של האהבה הראשונה היא מזכירה בנשימה אחת עם הדאגה מחילופי הנציב העליון: "בבית אמה מדברת על לבי שאתאהב בו אבל הוא רחוק ממני לגמרי. אנו עומדים עכשיו בא"י לפני תקופה חדשה. הנציב החדש הלורד פלומר הגיע בשבוע העבר לארץ" (עמ' 73). ואכן, מה שנותן ליומנים האלה את חיוניותם ואת כוחם הוא בראש ובראשונה העירוב הזה בין הפרטי והציבורי והלאומי, שנובע לא רק מכך שיומנים פרטיים מערבים מטבעם בין התחומים האלה, אלא במידה רבה מכך שטשרנוביץ תופסת באופן אישי את ההתרחשות במישור הלאומי והציבורי. ערב נסיעת המשפחה לארץ ישראל כותבת ימימה הילדה: "ארץ ישראל, הו ארץ קדושה ויפה! מתי אזכה לראותך כבר! (...). אני שואפת לבוא לארץ כדי לחיות שם חיי איכרה" (עמ' 19). "הה, אלוהים, תן לי לחיות קצת בארץ ישראל ושם למות ליד קברות אבותינו הקדושים" (עמ' 24). גם מאוחר יותר, כנערה בוגרת בת 16, היא מתארת בהתרגשות עצומה את טקס פתיחת האוניברסיטה העברית, שזוכה בפיה לכינוי "בית מקדש ליהודים". "אשרי וטוב לי שזכיתי לכך. נוכחתי בפתיחת האוניברסיטה העברית שהיתה בז' ניסן על הר צופים. אלוהים בשמים! מה נהדרת היתה התמונה הזו! עשרת אלפי אנשים יושבים בחצי גורן עגולה, לפנייהם ים המלח וההרים מרחוק, הבימה הנהדרת ועליה באי כוח כל הממלכות (...). הו, מה נהדר היה כל זה. האם יש תמונה יותר יפה מאשר ים של כובעים מתנוסס באוויר לכבודו של הלורד בלפור או נגינה נעימה מקריאת עשרת אלפים איש הידד. בכיתי מרוב שמחה (...). מי יתן ותבאנה לעיני תמיד באותו הרגש המתוק שמילא את המלא. לפתוח אוניברסיטה עברית! האם לא חלום כל זה? האם זה הוא לא בניין בית מקדש ליהודים? (...). הר הצופים (...). שב להיות כבימי קדם, בשעה שהיו עולים בסוכות לירושלים והר הצופים הראה לקהל את כל יופיו" (עמ' 63-64). התחושות הלאומיות המלוות באמוציות רבות אינן עומדות בסתירה למשוכות נעורים וללילות הלבנים שימימה וחבריה מבלים בשירה ובריקודים עד שעות הבוקר. משוכות הנעורים וימי הוללות מאפיינים את חייה גם בירושלים ולא רק בתל אביב, "עיר של הוללות, של חיים תמידיים בחוץ, של חיים לשם חיים" (עמ' 66), לדבריה. יחד עם ההנאה הלא מוסתת מההילולות וההגיגות של הצעירים לא חוסכת ימימה את ביקורתה מהם: "השמינית סידרה נשף, נשף ריק, עם חכמות זולות, ריקודים אידיטיים ואף שמץ של לאומיות או רוח ארץ ישראל לא נדף

מהנשף הזה" (עמ' 101). גם חיבוטי הנפש שבין השאיפות הלאומיות לבין הרצונות האישיים אינם זרים ליומן. ימימה מתחבטת בשאלה אם ללכת להתיישבות, וכאשר ברור לה שלא תגשים את שאיפת הילדות ולא תהיה לאיכרה היא מייסרת את עצמה: "הם הגיבורים, הם בונים את הארץ! ואנו? לא כלום. כאילו בארץ זרה אנו גרים. חיים חיי בטלה בלי שום רגש אחריות בעד בניין הארץ, מקיימים את הפסוק 'אכול ושתה', אין שמים לב לעתיד, רק לחיות (...). הם הגיבורים, פת לחם חרבה אוכלים, בדמם בונים את הארץ, אנו פרזיטים ולא יותר" (עמ' 82), וביושר רב מנתחת את חוסר רצונה להצטרף לקבוצת חבריה העומדת לעלות להתיישבות: "כמה אהבת אני את ארץ ישראל העובדת, אך יש סיבות רבות, ואולי גם פחות מדי כוח. אפשר, אין אני מכחישה זאת, אפשר שחסר לי אותו הכוח הדרוש לקרוע את הקשרים עם המשפחה, עם הספר, עם החיים הקלים וללכת לחיי עבודה ויצירת כפיים" (עמ' 139). קשה שלא להתפעל מידיעת העברית של הילדה ימימה, שהעברית היתה לשונה השנייה עוד ברוסיה. ימימה היתה חניכת הגן של יצחק אלטרמן, למדה עברית בשיעורים פרטיים, ולפי עדות אביה במכתב לש"ל גורדון (מיום 11.6.1918), דיברו עברית בבית ברוסיה: "בביתי שולט הדיבור העברי זה כארבע שנים, מדבר גם הגדול בבני תלמיד המחלקה השלישית של ביה"ס הריאלי, בתי ימימה והקטן הפעוט שלי". חבל שאין ביומן עדויות נוספות על אופן רכישת העברית של ימימה ועל ממדי השימוש בה כשפה שנייה. בכל מקרה, מן היומן מצטיירת עברית עשירה, חיה ועדכנית. ימימה מפתחת אליה קשר רגשי עמוק, ומתארת כיצד התרגשה עד דמעות כאשר חזרה לארץ ושמעה שוב את הדיבור העברי: "וכששמעה האוזן את הדיבור העברי יוצא מפי הפועלים בסביבה, רעד הלב" (עמ' 121). באותה רוח של התייחסות לתרבות ולשפה העברית כהיכלות הקודש של היישוב הארץ-ישראלי היא מתארת כאמור את יום פתיחת האוניברסיטה העברית, ואת מותו של חיים נחמן ביאליק: "היום הובא לקברו פאר ישראל. היום נסתלקה שכינה מישראל, בחטף בא המוות וחטף את ח"נ ביאליק, מיותרם נשאר עם ישראל" (עמ' 180). מעניינת במיוחד גם הפתיחות הרבה לעולם האירופי ולתרבות אירופה, בניגוד לדימוי הפרובינציאלי של בני הארץ אז. היכרות מעמיקה עם העולם המערבי ועם תרבותו כמו זו שעולה מן היומן היתה אופיינית אולי רק לבני האליטות של היישוב שהרבו לנסוע לחו"ל, אבל ברור מן היומנים שטשרנוביץ היתה בת בית בתרבות האירופית וגם הכירה מקרוב את בירות התרבות של אז: פאריס, ברלין ווינה. בפאריס חברה לקבוצה גדולה של סטודנטים מארץ ישראל ויחד אתם הלכה לנשף טולסטוי, להצגות תיאטרון באודיאון, למופע בפולי ברז'ו, או ישבה בקפה האמנים רוטנר. היא היתה צרכנית כפייתית כמעט של התרבות האירופית, למדה שפות זרות (צרפתית וגרמנית), והרבתה לקרוא ספרות יפה, חלקה בשפות המקור (אנגלית ורוסית). בהיותה בת עשר כבר קראה את מיטב הקלאסיקה הרוסית: "עכשיו אני קוראת את ספרי פושקין, לרמונטוב וגוגול, אבל לדאבוני ספרים עבריים אין לי לגמרי" (עמ' 21), והמשיכה בכך גם מאוחר יותר, בהעדר חומר קריאה מספק בעברית: "הגני קוראת הרבה אנגלית, רוסית. עברית לא קראתי בזמן האחרון הרבה מפני שאת הספרות היפה העברית כבר קראתי כולה וספרות רצינית לא היה לי רצון לקרוא החופש" (עמ' 95). תל אביב של אותם הימים מאשרת את הדימוי של עיר של "רעש ומהפכה" (עמ' 71) כדברי טשרנוביץ, עיר שופעת אירועים פוליטיים, ציבוריים ותרבותיים. להרצאות, למופעים ולאירועים בבית העם הגיעו לפי היומן אלפי אנשים: "בית העם פה בתל אביב זה המקור של התרבות לעם. בשבוע שעבר היה בבית העם קונצרט של יאשה חפץ. היו כ-7,000 איש וסביב היה קהל ענקי, כל הגנות היו מלאים אדם" (עמ' 87). היומנים מאוכלסים כמעט בכל גיבורי התרבות של החברה הארץ-ישראלית: ביאליק וטשרנובוסקי, הוברמן וארלוזורוב, ויצמן ואחד העם. בגימנסיה מעיר על חיבוריה המורה והסופר יהודה קדיש סילמן, ומורה אחר אינו אלא הסופר, קרוב משפחה, א"א קבק. מדובר במשפחה של מה שאוהבים היום לכנות מלח הארץ, שהיתה קשורה ללב העשייה הציונית וגם לפלגיה. אביה, שמואל טשרנוביץ, היה עסקן ציוני שהרבה לנסוע בעולם, ושימש מזכיר הראשי של הוועד הלאומי ליהודי ארץ ישראל בירושלים (עד 1925) ולאחר מכן מזכיר מערכת הארץ, עיתון שבו גם כתב בקביעות. יוסף ברגר-ברזילי, חבר הפק"פ, היה נשוי לאסתר, אחות אמה, וחיים טשרנוביץ, "רב צעיר", היה אחיו של שמואל טשרנוביץ. ביומן עדויות מעניינות לעוסקים בתולדות החינוך העברי, בנוגע לגימנסיה העברית בירושלים, לגימנסיה הרצליה, להקמתו של בית החינוך לילדי העובדים בתל אביב (עמ' 140-141), לצורך להתמודד עם הרב-לשוניות של התלמידים, ובעיקר בנוגע לתוכנית הלימודים של הגן העברי. הפרק האחרון בספר, שבו מובא יומן הגן שניהלה ימימה, מביא עדות מכלי ראשון על הצורך לבנות מבראשית את מתכונת עבודת הגן: ההתלבטות בקשר לטקסים כמו קבלת שבת, או הבאת המיל לקופת הקרן הקיימת (עמ' 196), נוסח קבלת שבת, הבחירה בשירי החגים ויסודות החינוך הלאומי. חלק מן הדברים, המתארים את תגובות הילדים ל"מצב", נקראים, למרבה הצער, כאילו נכתבו היום. לאחר פרעות תרצ"ו כותבת ימימה על הפחד והשנאה שמגלים הילדים לערבים: "מה קשה לתקן את המעוות של ימי המאורעות. כל ערבי קשור במוחם עם פצצות, הרג ויריות. עוד שנים נצטרך לעבוד עד שנגיע להבנה מצד הילדים" (עמ' 193). עם הקריאה ביומנה של טשרנוביץ נחמץ הלב. מושגים שעברו מן העולם כמו אהבת המולדת, ההזדהות עם המפעל הציוני, הסולידריות החברתית ותחושת השותפות למפעל עוברים כחוט השני לאורך כל 17 שנות היומן. הקסם שמהלכת הקריאה ביומנים נובע מן הצירוף החד פעמי בין ייחוסה המשפחתי של ימימה והאירועים ההיסטוריים שחווה לבין כישרון הכתיבה של סופרת מוכשרת שכבר בשנות כתיבת היומנים, עוד בהיותה נערה, פירסמה מספוריה בכתיבת עת שונים כמו "בן ארצי" ו"עדן". כל זאת בצירוף היחס האינטימי שקיים ממילא בין קורא העברית לבין מי שכתבה למענו חלק נכבד מספרי ילדותו הפוכים את תיאורי ילדותה ובגרותה של ימימה טשרנוביץ לרומן הנוסף שלא כתבה, שבו האישי והפרטי מעורבים זה בזה כמקשה אחת, מאירים זה את זה ומעוררים בנו געגועים נוסטלגיים לימים שלא ישובו עוד. ספרה של פרופ' זהר שביט "עבר ללא צל: בניית תמונת העבר בספור הגרמני לילדים" ראה אור בספריית אופקים, הוצאת עם עובד

פורסם בתאריך-25/02/2004